

УЛАСНАБЕЛАРУСКІ ЛЕКСІЧНЫ КАМПАНЕНТ У РЭГІЯНАЛЬнай МОВЕ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Бадзяла А.І.,

студэнтка 5 курса ВДУ імя П.М. Маішэрава, г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь

Навуковы кіраўнік – Арцямёнак Г.А., канд. філал. навук, дацэнт

Лексіка беларускай мовы складаецца са слоў, якія з’яўляліся двума асноўнымі шляхамі: з гістарычна сфарміраванай уласнамоўнай стыхіі і з замежных крыніц. Адназначна ўсе лексічныя адзінкі дастаткова выразна падзяляюцца на спрадвечна беларускія і запазычаныя. У спрадвечна беларускай лексіцы вылучаецца некалькі гістарычных пластоў слоў: агульнаіндаеўрапейскія словы, агульнаславянская агульнаўсходнеславянская і уласнабеларуская лексіка.

Актуальнасць даследавання вызначаецца тым, што ўласнабеларуская лексіка, якая выкарыстоўваецца жыхарамі розных рэгіёнаў нашай краіны, звяртае на сябе меншую ўвагу даследчыкаў, чым адметныя нацыянальныя словы беларускай літаратурнай мовы. Выбар тэмы тлумачыцца яе недаследаванасцю і магчымасцю выявіць характэрныя асаблівасці народна-дыялектнай мовы Віцебшчыны.

Мэта даследавання – выявіць уласнабеларускія лексемы ў народна-дыялектнай мове Віцебшчыны і вызначыць частотнасць іх ужывання на матэрыяле лексікаграфічных крыніц.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання выступае ўласнабеларуская лексіка, зафіксаваная ў “Рэгіянальным слоўніку Віцебшчыны”, “Віцебскім краёвым слоўніку” М. Каспяровіча, “Слоўніку Сенненшчыны” і “Вушацкім словазборам Рыгора Барадуліна”. Для разгляду моўных фактаў выкарыстаны апісальна-класіфікацыйны, статыстычны метады, аналіз слоўнікавых дэфініцый, стылістычны аналіз.

Вынікі і іх абмеркаванне. У перыяд самастойнага існавання беларускай мовы пачынаюць узнікаць словы з беларускімі каранёвымі марфемамі. Словы бытавой, сямейнай, сельскагаспадарчай лексікі, назвы розных якасцей, дзеянняў і працэсаў трапляюць у старажытнабеларускую мову з народных гаворак. Трапіўшы ў пісьмовыя помнікі, старажытнабеларускія словы паступова выцясяняюць праславянскія. У старажытнабеларускі перыяд узнікае вялікая колькасць грамадска-палітычных, юрыдычных і вайсковых тэрмінаў, якія адлюстроўваюць жыццё ВКЛ.

Слоўнік беларускай мовы ў новы час папаўняўся за кошт слоў, якія былі ўтвораны паводле вядомых са старажытных часоў словаўтваральных мадэляў з дапамогай беларускіх дэрывацыйных сродкаў, а таксама шляхам калькавання з рускай і польскай моў. Народна-дыялектная мова тут не з’яўлялася выключэннем.

На падставе фанетычных і граматычных прымет у названых крыніцах было выяўлена каля 200 лексічных адзінак уласнабеларускага паходжання. Яны былі раскласіфікаваны на 16 груп у адпаведнасці з лексічным значэннем. Самая вялікая група, якая ўключае 43 словы, – гэта назвы прадметаў быту, мэблі, посуду і прылад працы. Сюды аднесены лексемы, што пастаянна ўжываюцца носьбітамі ў паўсядзённым жыцці. Напрыклад, слова *забой* ‘прыстасаванне для выпіскання алею’. *Забой – дзве палкі, мяшок ложыць, клінья ссымаюцца – і масла выжымаецца* [5, с. 181]. *Абвіваннічак* ‘збан, абвіты бярозай’. *Налі ў абвіваннічак малака з сабою на поле – ён крэпкі, ня так б’ецца, як гарлач* [2, с. 2].

Другая па колькасці група змяшчае 25 уласнабеларускіх лексем, што называюць прадукты харчавання, стравы і напоі. Напрыклад, слова *абіранка* ‘бульба, звараная ў лупінах’. *Сягоння я сваім абіробні наварыла* [3, с. 24]. *Мачонікі* ‘грыбы, якія соляць (мочаць)’. *Мачонікаў прынес, а сушонікаў не было* [1, с. 95]. *Блястэрки* ‘смажаная бульба, нарэзаная кружочкамі’. *На сталі стайць поўная патэльня блястэрак* [3, с. 86]. У рускамоўным дачыненні названыя словы не маюць аднаслоўных адпаведнікаў і кваліфікуюцца як безэквівалентныя.

Наступная група складаецца з 20 слоў, якія аб’яднаны ў групу назваў будынкаў, іх частак і будаўнічых матэрыялаў. Каб не ўжываць слова інашмоўнага паходжання *флюгер*, жыхары Віцебшчыны ўтварылі сваю ўласнабеларускую лексему, што называе прыстасаванне для вызначэння напрамку ветру на падставе яго прызначэння і асноўнай характарыстыкі, – *ветравік*. *Ветравік у нас і на вецер паказваец, і птушак адпугваец* [3, с. 119]. *Прылеж* ‘ляжанка, шырокі выступ на печы ці грубцы для ляжання’. *Усю во зіму на цёплым прылежы газеты чытаю* [4, с. 189]. *Глэнь* ‘частка даху’. *Луччы разьбіраць крышу глэнямі* [2, с. 80].

У слоўніках-крыніцах было знойдзена 10 лексічных адзінак уласнабеларускага паходжання, якія характарызуюць асоб па роду дзейнасці, становішчы ў грамадстве, асаблівасцях характару і паводзін. Было заўважана, што гэтыя характарыстыкі ў асноўным маюць адмоўнае, неадабральнае значэнне, напрыклад: *меляя* ‘празмерна гаваркі, балбатлівы чалавек’. *Прышла гэтая меляя, Барысіха, як стала гаварыць пра сыноў ды ўнукаў, дык дзве гадзіны з ёй і адседзела на лаўцы. А работа стайць* [4, с. 21]. *Малізынка* ‘пераборлівы ў ежы чалавек’. *Вось унучка мая малізынка: нічога есці не хоча* [4, с. 17]. *Пліхун* ‘паспешлівы чалавек, які не даводзіць пачатую справу да канца’. *Зрабі ты толкам хоць што-небудзь, пліхун ты* [4, с. 154]. Такого кшталту назоўнікі ў роўнай ступені могуць адносіцца да асоб жаночага і мужчынскага полу.

Заклучэнне. Найбольшая колькасць уласнабеларускіх слоў адносіцца да назваў прадметаў побыту. Асноўная частка лексічных адзінак, што называюць асоб паводле асаблівасцяў характару і паводзін, маюць адмоўную канатацыю Народна-дыялектная мова Віцебшчыны не адлюстроўвае ўласнабеларускай навуковай тэрміналогіі.

Літаратура:

1. Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна / укл. Н. Давыдзенка; прадм. У. Някляева. – Мінск: Кнігазбор, 2013. – 388 с.
2. Каспяровіч, М. Віцебскі краёвы слоўнік (матар’ялы) / М. Каспяровіч ; пад рэд. М.Я. Байкова і праф. Б.І. Эпімаха-Шыпілы. – 2-е выд., стэрэат. – Менск : ARCHE, 2011. – 371 с.
3. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2012. – Ч. 1. – 304 с.
4. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / пад рэд. А.С. Дзядовай. – Віцебск: ВДУ імя П. М. Машэрава, 2014. – Ч. 2. – 358 с.
5. Слоўнік Сенненшчыны : у 3 т. Т. 1: А–К / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ-ры, філ. “Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы” ; уклад. : Н.М. Бунько [і інш.] ; рэд. В.М. Курцова, Л.П. Кунцэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 519 с.

ТВОРЧАСЦЬ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА Ў БЕЛАРУСКІМ ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВЕ

Бардзюкова М.В.,

магістрант ВДУ імя П.М. Машэрава, г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь

Навуковы кіраўнік – Русілка В.І., канд. філал. навук, дацэнт

Прозвішча Уладзіміра Караткевіча трывала ўвайшло ў гісторыю літаратуры – беларускай, усе-славянскай, сусветнай. Караткевіч – паэт жыццёвага шчасця, пераможнай рамантыкі, вольнага, гарманічнага і ўсеабдымнага кахання.

Аktуальнасць дадзенай працы заключаецца ў тым, што ўзнікае неабходнасць асэнсаваць і абгавіліць вялікую колькасць даследаванняў па творчасці У.Караткевіча.

Мэта даследавання – сістэматызацыя існуючых ў беларускім літаратуразнаўстве літаратурна-крытычных даследаванняў па творчасці У.Караткевіча.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання з’яўляюцца літаратурна-крытычныя даследаванні па творчасці Уладзіміра Караткевіча. Метады даследавання: дэскрыптыўны, структурна-аналітычны.

Вынікі і іх абмеркаванне. Уладзімір Караткевіч прыйшоў у літаратуру ў сярэдзіне XX стагоддзя і зведаў на ўласным лёсе ўсе асаблівасці той гістарычнай эпохі. На пачатку XXI яго заслужана называюць знакавым беларускім мастаком, “улюбёным” пісьменнікам шматлікіх чытачоў зямлі, якая мроілася яму “пад белымі крыламі”. Уладзімір Караткевіч арганічна засвоіў вопыт беларускай і сусветнай культур і змог сказаць сваё, адметнае слова, істотна ўзбагаціў беларускую літаратуру ў ідэйна-тэматычных і жанрава-стылёвых адносінах, напоўніў яе інтэлектуальным і філасофскім зместам. Караткевіч меў энцыклапедычныя веды, быў таленавітым мастаком, цудоўным спеваком, выдатным апавядальнікам, здольным артыстам, нястомным вандраўніком і моцна любіў Беларусь [1, с. 32].

Калі звярнуцца да пытання распрацаванасці творчасці Уладзіміра Караткевіча ў крытычнай і метадалагічнай літаратуры, то варта назваць некаторых аўтараў. Так, творчасць У.Караткевіча наогул разглядалі наступныя літаратуразнаўцы: А. Мальдзіс, В. Шынкарэнка, А. Русецкі, А. Сабалеўскі, А. Верабей, М. Жабінская і многія іншыя. Уладзімір Караткевіч шмат зрабіў для развіцця адраджэнскіх ідэй, для абуджэння нацыянальнай свядомасці беларусаў.

На маю думку, найбольш удала і лаканічна творчасць Караткевіча прадстаўлена ў працах А. Вераб’я і А. Русецкага. Тут, асабліва ўвага нададзена вывучэнню паэзіі. Так, напрыклад, у кнізе Анатоля Вераб’я “Абуджаная памяць: нарыс жыцця і творчасці Уладзіміра Караткевіча” (1977), ёсць раздзел пад назвай “Пад ветразем паэзіі”. Тут прадстаўлены першыя паэтычныя зборнікі паэта “Матчына душа” (1958), “Вячэрнія ветразі” (1960), “Мая Іліяда” (1969), “Быў. Ёсць. Буду” (1986) і іх тэматычная разнастайнасць. Аркадзь Русецкі ў сваёй кнізе “Уладзімір Караткевіч: “Праз гісторыю ў сучаснасць” прадстаўляе некалькі раздзелаў, якія прысвечаны паэзіі творца. Першы – “Сацыяльна-філасофская накіраванасць паэзіі У. Караткевіча”. Тут аўтар спрабуе вызначыць стрыжнявую аснову паэзіі. Выяўляе філасофскую канцэпцыю балад, паэм і вершаў Караткевіча. Другі – “Маральна-эстэтычная скіраванасць паэзіі У. Караткевіча”. У гэтым раздзеле Аркадзь Русецкі спрабуе выдзеліць некаторыя галоўныя кірункі мастацкага аналізу праблем маралі і эстэтыкі, характэрныя для паэзіі. Трэці – “Паэзія У.Караткевіча і вусная народная творчасць”. На думку А.Русецкага, моцны фальклорны струмень, да якога беспамылкова прыпаў У. Караткевіч, пранізвае ўсю яго паэтычную творчасць, нападўняе яе народным пачаткам, сінкратычнасцю, традыцыйнай паэтыкай. Бадай што няма ніводнага фальклорнага жанру, які не знайшоў бы свайго выкарыстання ў Караткевічавых творах [2, с. 134]. У чацвёртым раздзеле размова ідзе пра любоўную лірыку Караткевіча. Паэзія Караткевіча ўласціва яркая вобразнасць, глыбіня філасофскага роздуму, асацыятыўнасць мыслення.

Шырокае прызнанне ў Беларусі і далёка за яе межамі прынесла У. Караткевічу яго проза. Анатоль Верабей пісаў: “Для пісьменніка важна было паказаць той час, пра які ён пісаў, раскрыць адносіны паміж